

Сергій Полтавець

ПОЛКОВО-СОТЕННИЙ УСТРІЙ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
В СЕРЕДИНІ XVII СТОЛІТТЯ:
СПРОБА МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Полково-сотенний устрій на українських землях в середині XVII століття: спроба модернізації політичної системи. У статті проаналізовано процес ліквідації польської адміністративної системи на українських землях. Окреслено переваги та недоліки політико-адміністративного устрою козацької держави.

***Ключові слова:** козацька держава, польська адміністрація, політична система, монархізм.*

Sergiy Poltavec. Polkovo-sotennyj formation on the Ukrainian earths in the middle of a XVII-th century: attempt of modernization of the political system. In the article process of liquidation of the Polish management system on the Ukrainian earths is analysed. Advantages and lacks of politiko-administrative formation of the Cossack state are outlined.

Key words: the Cossack state, Polish management system, political system, monarchism.

Говорячи про початок «новітньої доби» у європейській історії, серед пріоритетів слід виокремити розвиток держави, методів посилення владних повноважень монарха та дедалі чіткіші абсолютистські тенденції у XVII столітті. В цьому контексті польський державний устрій, що базувався на принципах розподілу владних повноважень між королем та сеймом, був для тогочасної Європи досить специфічним явищем. «У Польсько-Литовській Речі Посполитій, що існувала від унії 1569 р. до того поділу 1795 р., політичний анархізм був одним з провідних ідеалів шляхетської демократії. Її девіз... «Польща стоїть завдяки анархії» – містить парадокс, яким захоплювався б сам Прудон...», – переконаний британський вчений Норман Дейвіс [1, с. 285]. При цьому дві гілки державної влади: король та сейм мали у дослідників часто протилежні оцінки, коли йшлося про розподіл владних повноважень та переваги шляхти чи монарха. Так, наприклад, французький філософ Ж. Боден вважав, що польський король, присягаючи не порушувати шляхетських вольностей, позбавляє себе власне королівської влади, стаючи натомість першим чиновником Речі Посполитої. Польський історик В. Чаплінський наводить слова шотландця Яна Барклая, який писав, що «в Польщі існує олігархічне правління, яке позбавляє короля будь-якої влади» [2, с. 148]. Це твердження підкріплювалося реаліями політичного життя Речі Посполитої після того, як короля стали обирати, а особливо тоді, коли польським королем міг стати представник будь-якої династії чи то звичайний шляхтич римського обряду, не важливо – поляк чи іноземець, якщо тільки на це буде воля шляхти. При цьому шляхетство сприймало принцип виборності

монарха як доказ переваги державного устрою Речі Посполитої над політичними системами інших країн Європи. Ще один пункт так званих «Генрікових артикулів» встановлював право шляхти на відмову від покори королю в разі намагання останнього обмежити права та вольності шляхти. Беручи участь у обговоренні того чи іншого закону держави, шляхтич залишав за собою право одним вигуком «не дозволяю!» зняти будь-який закон з розгляду. Її (шляхти) світосприйняття базувалося на прагненні в межах свого фільварку реалізувати ідеал незалежного землевласника, що передбачав «нічим не обмежену особисту незалежність, абсолютну вольність та свободу [3, с. 160]. З огляду на те, що королівську владу в Речі Посполитій не можна назвати сильною, особиста зброя шляхтича часто заміняла йому останній аргумент у судових спорах. Принагідно варто згадати сотника Б. Хмельницького, який не знайшов правди в польських судах та вдався до шаблі. За таких умов політична система не відрізнялася особливою стабільністю.

Новий політико-адміністративний поділ територій, які увійшли до складу козацької держави «Війська Запорозького» після 1648 року, на полки та сотні засвідчив виокремлення великої частини українських земель у самостійну політичну одиницю. Перебуваючи у складі Речі Посполитої, «руські» (українські) землі поділялися на воєводства та повіти, які включали до свого складу величезний обшир земель. За такої системи у Речі Посполитій реалізацію управлінських владних рішень було дуже складно контролювати. «Новаційний же підхід уряду Б. Хмельницького при закладенні нової адміністративної структури українських земель полягав у тому, що козацькі полки і сотні мали значно менші території...накази з Чигирина швидко доходили до місцевих урядників», – переконаний український вчений В. Горобець [4, с. 315]. Як уже зазначалося, абсолютистські тенденції, що проявлялися у політичному житті Європи, не оминули і новопосталу козацьку державу. За свідченням багатьох джерел у повсякденній практиці та політичних комбінаціях гетьмана Б. Хмельницького простежується виразна тенденція до встановлення монархічної спадкової влади. З нашого погляду, сьогоденне

наше захоплення «демократичними традиціями українського козацтва» повинно поступитися більш реалістичним оцінкам цього явища. Розглядаючи цей «феномен» (а як бачимо, багато в чому відносини між шляхтою та королем нагадували взаємовідносини козака з гетьманом), ми маємо враховувати тогочасні політичні тенденції, пам'ятаючи при цьому про досвід попередніх козацьких повстань та не забуваючи про пізніші політичні події, а саме – часи Руїни. Намагання козацької старшини зробити гетьмана «слухняним провідником її волі» й за часів Б. Хмельницького та й пізніше призвело до розбалансування політичної системи та суцільного сум'яття в громадському житті. Водночас взята за зразок чітка владна вертикаль, яка за спрощеною схемою мала такий вигляд: «гетьман – полковник – сотник – рядовий козак», працювала, як правило, надійно. Після смерті Б. Хмельницького всі наступні гетьмани, мабуть, за винятком П. Дорошенка, заграючи з козацькою старшиною, втрачали важелі впливу на неї та суспільство і, врешті-решт, позбавлялися влади.

---

1. Дейвіс Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Таращук]. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.: іл. – Бібліогр.: С. 1017–1023.

2. Цит. за: Чаплинський В. Органы государственной власти в Польше XVI – XVII веков // Вопросы истории . – 1977. – № 12. – С. 148 – 158.

3. Тазбир Я. Привилегированное сословие феодальной Польши // Вопросы истории. – 1977. – № 12. – С. 159–167.

4. Історія українського козацтва: нариси у 2 т. Редкол: Смолій (відп. ред.) та інші. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т.1. – 800 с.